

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXVIII (2020).
Книжка / Issue 1

АБОЛИЦИОНИЗМЪТ И КРАЯТ НА ЛЕГАЛНАТА ТЪРГОВИЯ С РОБИ ВЪВ ВЕЛИКОБРИТАНИЯ

Павлин АТАНАСОВ*

ABOLITIONISM AND THE END OF THE LEGAL SLAVE TRADE IN GREAT BRITAIN

Pavlin ATANASOV

Abstract: *The article deals with the problem of emergence and development of abolitionism in Great Britain at the end of the 18th and the beginning of the 19th centuries. At that time the country played a leading role in the transatlantic slave trade and it was an irony in history that it was Britain that became home of a popular movement that aimed to put an end to the infamous human traffic and, eventually, to slavery in general. From an isolated idea of few people abolitionism grew into the first real civil rights movement in Great Britain which gained a powerful social support and in 1807 succeeded to pass the Slave Trade Act in the Parliament. The author presents both the arguments of the supporters and the opponents of the transatlantic trade focusing on the roles of the leading abolitionists, such as Granville Sharp, Thomas Clarkson and William Wilberforce. Since the abolitionists' views were more well-grounded than those of the planters, they were able to win the public opinion and to carry the day.*

Keywords: *slave trade; abolitionism; Quakers; Granville Sharp; Thomas Clarkson; William Wilberforce; The Slave Trade Act 1807.*

През втората половина на XVIII в. търговията с роби достига своя най-голям разцвет, а сред Силите, замесени в нея, Великобритания има водеща роля. От разрастващия се трафик на хора през Атлантика се облагодетелстват мнозина – предприемачите, търговците на роби, плантаторите, африканските владетели и посредниците. Всички те са убедени, че нищо не заплашва тяхната печеливша дейност, гарантираща им приходи и в бъдеще [Walvin, J. 2007, p. 147]. Европейците не изпитват морални угризения от поробването на африканците. Векове наред робството представлява утвърдена институция, която се възприема като част от естествения ред на нещата, а критиките срещу него са рядкост.

Нещата се променят през втората половина на XVIII и в началото на XIX в., когато под влияние на идеите на Просвещението целият атлантически свят е разтърсен от революционна вълна. Тази бурна и динамична революционна епоха слага край на безметежното съществуване на господстващата класа, част от която са и притежаващите огромни плантации робовладелци. Западното полукълбо се изплъзва от контрола на Европейските сили, като на мястото на техни-

---

* Павлин Атанасов – доктор по история; ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“; България; @: pav_sev@yahoo.com

те колонии се появяват нови държави – САЩ, Хаити, младите републики, изникнали от руините на Испанска Америка, Бразилия. Светът, в който живеем днес, до голяма степен се формира именно в този сравнително кратък отрязък от време на интензивни промени [Benjamin, T. 2009, p. 517].

Робството влиза в явно противоречие с прокламираните през революционната епоха принципи за свобода, демокрация и равенство пред закона. Въпреки че много робовладелци вземат участие в тези бурни събития, в техните представи новите общества ще продължават да се управляват от белия елит, което изключва даване на равни права на чернокожите. В същото време в края на XVIII в. премахването на позорната търговия с роби, а впоследствие – и на самото робство като институция, вече стои на дневен ред. Робите никога не са преставали да се борят за свободата си и в името на този свещен идеал вдигат многобройни въстания. Макар и да подкопават устоите на робовладелската система, те са жестоко смазвани и не могат да доведат до нейното унищожаване.

Най-прогресивните представители на обществото от двете страни на Атлантика осъзнават, че робството е безспорно зло и трябва да се изкорени. Известни като аболиционисти, те поставят началото на движение, което предизвиква най-силен обществен дебат именно във Великобритания – страната, която заема първо място в презокеанската търговия с хора. Така робите вече не са сами в своята неравна борба за свобода, в която на фона на безкрайната поредица от жестоки поражения се откроява само една победа – въстанието в Хаити в края на XVIII в. То води до появата през 1804 г. на втората независима държава в Новия свят след Съединените щати – „черната република“ Хаити. Този успех представлява както жестоко предупреждение за плантаторите, така и пример за безправните африкански роби в Новия свят.

* * *

В никоя друга страна аболиционисткото движение не достига такива размери, както във Великобритания. Там в края на XVIII и началото на XIX в. се разгръща силна пропаганда за прекратяване на търговията с роби. От лично дело на хора, които се застъпват за подобряване положението на чернокожите, аболиционистката кауза се превръща в движение с обществена значимост, което предизвиква бурен дебат между привържениците и противниците на търговията с роби и на робството в страната.

На пръв поглед изглежда странно, че кампанията за прекратяване на търговията с роби се разгръща именно във Великобритания. По това време британските търговци, на първо място, тези от Ливърпул, имат водеща позиция в атлантическия свят и перспективите пред трансатлантическата търговия изглеждат доста добри [Brown, C. L. 2011, pp. 284–285]. Великобритания транспортира повече роби от всички останали Сили взети заедно. Но този факт не се приема като повод за гордост от всички британци. В средата на XVIII в. английският писател и общественик Хорас Уолпоул (1717–1797) в своята лична кореспонденция отбелязва, че мисълта за огромния брой африканци, прекарвани през океана, *смразява кръвта*, а ужасната търговия с роби е още по-отблъскваща за жителите на Албиона, чиято страна се управлява от *Британския сенат, този храм на свободата, бастион на протестантското християнство* [Benjamin, T. 2009, p. 628]. Търговията с хора влиза в разрез с представата за страната като родина на парламентаризма и либералната демокрация, открояваща се като щастливо изключение сред по-голямата част от държавите в Европа в онази епоха, които са абсолютни монархии.

Началото на аболиционизма във Великобритания е свързано с делото на Гренвил Шарп (1735–1813), виден английски учен, общественик и филантроп. От 60-те години на XVIII в. той се заема със защитата на чернокожите, заплашени от бившите си господари с насилствено отвлечане от страната. На този етап Шарп е сам в тази благородна дейност, която среща отпора на заможното лоби на Западните Индии, включващо притежаващите силно влияние и власт плантатори и търговци на роби.

Първият си успех Шарп постига в процеса с роба Джонатан Стронг, пристигнал в Англия от Барбадос. През 1765 г. Гренвил и неговият брат Уилям, който е лекар, помагат на Стронг да се възстанови след побой от неговия господар и да си намери работа като лакей. През 1767 г. Стронг е забелязан случайно на улицата от бившия си собственик, който го продава на един плантатор. Заплашен от връщане в Западните Индии, Стронг се свързва с Шарп, който поема неговата защита в съда. Делото завършва в полза на Стронг, който окончателно е признат за свободен [Thomas, H. 2006, p. 471]. След този случай Шарп придобива славата на непоколебим защитник на чернокожите. През 1769 г. той публикува първия антиробовладелски памфлет в Англия, в който подчертава човешката природа на чернокожите и се обявява открито срещу възприемането им като собственост:

Така доводът, че негърът е частна собственост, подобно на кон или куче, е твърде незадоволителен и неправилен. Но сега аз ще докажа, че сравняването на човек с животно, във всеки случай, е неестествено и несправедливо; както и, че залавянето и задържането му по такъв начин е опасно за претендиращите за него собственици. Защото те не могат да бъдат оправдани, освен ако не са в състояние да докажат, че черният роб не е нито мъж, нито жена, нито дете: и ако не могат да го направят, как си позволяват да считат такъв човек просто за „движеща се вещ“? [Sharp, G. 1769, p. 15; Walvin, J. 2007, p. 164]

Шарп си поставя като основна задача оборване на схващането, че дори и след като се озоват на английска земя африканците остават собственост на своите господари. В историята на британския аболиционизъм съдебното решение по „казуса Съмърсет“ се оказва от ключово значение. Джеймс Съмърсет е роб от Вирджиния, доведен от собственика си в Англия, където избягва. След като е заловен, той е изпратен насилствено в Ямайка, но е освободен с временно съдебно решение. Гренвил Шарп поема случая и го поставя пред Кралския съд. През 1772 г. върховният съдия лорд Мансфийлд се произнася в полза на Съмърсет на основание, че съгласно английското обичайно право няма законно основание един роб да бъде принудително откаран от страната обратно в колониите. Този прецедент се тълкува като фактическо премахване на робството на английска земя [Thomas, H. 2006, p. 473–474].

В емблематичен случай в историята на аболиционизма във Великобритания се превръща ужасяващият инцидент с кораба „Зонг“. В края на ноември – началото на декември 1781 г. капитанът на този кораб, Люк Колингуд, нарежда 133 роби да бъдат изхвърлени в океана под предлог, че липсва достатъчно питейна вода за всички чернокожи на борда. Корабът „Зонг“ е собственост на ливърпулско сдружение за търговия с роби, което е сключило застраховка за техния живот. Колингуд жертва част от човешкия си товар, за да осигури оцеляването на останалите роби. Той се надява загубите от загиналите да бъдат покрити от застрахователите. Делата по този повод през 1783 г. разпалват страстите в обществото, като най-шокиращото е това, че в съда се предявява претенция за изплащане на застраховка за загуба на собственост, а не се говори за масово убийство на хора. Решението на съдията е в полза на застрахователите, но по-важното в случая е, че никой не е обвинен в предумишленото убийство на нещастните човешки същества. Гренвил Шарп се опитва да привлече на своя страна членове на Парламента и кабинета, както и видни духовни лица, за да се потърси сметка на отговорните за смъртта на невинните роби, но не постига успех. Все пак инцидентът със „Зонг“ има сериозен отзвук за формирането на аболиционисткото движение във Великобритания, поставяйки началото на пропагандна кампания, която ангажира общественото внимание на Острова¹.

¹ За инцидента на кораба „Зонг“ вж. Walvin, J. 2007, pp. 86–89, 150, 151, 198. В книгата е поместен откъс от мемоарите на Гренвил Шарп от 1820 г., отнасящ се до този трагичен епизод от търговията с роби. По този въпрос вж. също Thomas, H. 2006, pp. 488–489; Benjamin, T. 2009, p. 629. Случаят „Зонг“ вдъхновява английския художник романтик Джоузеф Търнър за неговата известна картина „Кораб за роби“, нарисувана през 1840 г.

През същата 1783 г. 300 английски квакери² изпращат до Парламента в Лондон своята първа петиция, насочена против търговията с роби. „Обществото на приятелите“ има основна заслуга за популяризирането на аболиционистката кауза, тъй като се заема с издаването на литература с антиробовладелско съдържание, която включва класически текстове, трудове на автори от епохата на Просвещението, правни коментари и журналистически статии. През следващите десетилетия памфлетите и статиите на тази тема в англоезичния свят достигат колосален брой. В тях търговията с роби се изобличава заради своята нехуманност, неморалност, икономическа неефективност и като оскърбление за религията. След Американската война за независимост и появата на САЩ въпросът за презокеанската търговия и робството, който дотогава е встрани от фокуса на общественото внимание, става изключително актуален и от двете страни на Атлантическия океан [Walvin, J. 2007, pp. 150–151].

През 1786 г. към аболиционистката кауза е привлечен младият Томас Кларксън (1760–1846), който се превръща в нейния „морален двигател“, ако използваме думите, с които го определя поетът Самюъл Тейлър Колридж [Thomas Clarkson. *A Tireless Campaigner...*]. В историята на движението Кларксън си спечелва репутацията на неуморен и упорит борец за премахване на търговията с роби – цел, която той преследва дори с риск за живота си. Първият сблъсък на Кларксън с въпроса за робството е случаен. Блестящ студент в Кеймбридж, през 1785 г. той спечелва конкурс за есе на латински език на тема „Правилно ли е да се поробват хора против волята им?“. Кларксън е възмутен и потресен от ужасяващите факти около търговията с роби, на които попада при проучването на проблема. Според собствените му думи той преживява „духовно откровение“, докато пътува на кон от Кеймбридж до Лондон, и решава да посвети живота си на премахването на търговията [Thomas, H. 2006, p. 491]. През 1786 г. превежда есето си на английски и го издава. Кларксън се запознава с видни аболиционисти като Гренвил Шарп и Джеймс Рамзи (1733–1789), както и с квакери и неконформисти. През 1787 г. той е сред основателите на Комитета за премахване на търговията с роби.

Най-голямата заслуга на Кларксън е пропагандирането на аболиционистката кауза и събирането на огромен доказателствен материал, с който разобличава търговията с роби. За тази цел между 1787 и 1794 г. той обиколя страната, като изминава на кон 35 000 мили [Walvin, J. 2007, p. 155]. Кларксън разпитва 20 000 моряци в английските пристанища, като Бристъл и Ливърпул, свързани с презокеанската търговия. Особено ценно се оказва посещението му в Бристъл, където в кръчмата „Седемте звезди“ получава много данни от собственика. Пътуването на Кларксън е свързано с много опасности, защото срещу него са влиятелните защитници на търговията с роби, която по това време не само е законна, но и носи значителни печалби. Защитниците на търговията твърдят, че икономическата изгода от нея е твърде голяма, за да бъде ликвидирана. Кларксън оборва този аргумент, като представя голям набор от стоки (подправки, памук, тютюн, дървен материал, злато, слонова кост), които предоставят възможности за печеливша търговия с Черния континент освен покупко-продажбата на хора. Събраните от Кларксън артефакти включват вериги и различни инструменти за измъчване, използвани на корабите за роби. Той ги прилага като нагледно средство в полза на аболиционистката пропаганда при организирането на публични срещи и лекции. От голямо значение са и данните, които събира от лекарите на роботърговските кораби, като Александър Фолкнбридж и Джеймс Арнолд³. Самият Томас Кларксън продължава да публикува трудове на аболиционистка тематика.

Движещата сила на аболиционисткото движение е Комитетът за премахване на търговията с роби, създаден в Лондон на 22 май 1787 г. Той се състои от 12 членове, от които 9

² Квакерите, известни още като „Общество на приятелите“, са християнска група от анабаптисткия клон на протестанството, основана в Англия от Джордж Фокс през 1650 г. Името „квакери“ вероятно идва от английската дума *quaker* – „треперещ“, и от идеята, че привържениците на тази общност са толкова завладени от Светия дух, че целите треперят. Квакерите са убедени в личното познаване на Бога и отхвърлят тайнствата на християнството. Те са силно социално ангажирани и са пацифисти.

³ За аргументите на противниците на робството вж. *The Pro-Slavery Lobby. Arguments and Justifications...*, pass.

са квакери. Останалите трима, Гренвил Шарп (председател на Комитета), Томас Кларксън и Филип Сансъм, са представители на Англиканската църква. Впоследствие Кларксън привлича към Комитета и Уилям Уилбърфорс (1759–1833), който повежда енергична кампания в полза на движението в Парламента. Комитетът използва организацията, изградена от квакерите в страната, за да събира средства, да ангажира общественото внимание и да разпространяват информация. Създава се мрежа от местни аболиционистки групи, в които водеща роля имат квакерите или евангелистите, но членовете им принадлежат към всички социални слоеве и целия спектър на политическия живот [Walvin, J. 2007, pp. 152, 174–176; Thomas, H. 2006, p. 492; Benjamin, T. 2009, p. 628].

Първоначално аболиционистите си поставят за цел прекратяване само на търговията с роби, определена при формирането на Комитета за *неразумна и несправедлива*. По-глобалният въпрос за ликвидиране на робството на този етап е оставен настрана, тъй като се смята, че е трудно осъществим. Според Томас Кларксън *да се стремят към премахването и на двете би била твърде висока цел и... като направим това можем да загубим всичко* [Walvin, J. 2007, p. 152]. Аболиционистите смятат, че липсата на приток от евтина работна ръка от Африка ще принуди плантаторите да подобрят условията на живот на наличните си роби, като разчитат на техния естествен прираст. Това, от своя страна, според тях ще доведе до постепенно изчезване на робството от само себе си [Walvin, J. 2007, p. 152]. В интерес на истината този възглед се оказва напълно погрешен, както се вижда от историята на САЩ до средата на XIX в., когато робството процъфтява десетилетия след премахването на порочната търговия.

След 1787 г. борбата срещу търговията с роби се води на два фронта – Томас Кларксън обикаля страната и печели обществена подкрепа за движението, докато Уилям Уилбърфорс започва кампания в Парламента за приемане на закон, с който да се сложи край на трафика на африканци. Независимо че Кларксън свършва „черната работа“ по събирането на доказателства и пропагандиране на каузата, Уилбърфорс е този, който се превръща в лицето на аболиционистката кампания, и до днес се приема като най-видната личност, допринесла за нейния успех. В интерес на историческата обективност обаче трябва да признаем, че голямата фигура на аболиционистката кампания е Томас Кларксън, докато неговият съратник на парламентарния фронт е на второ място по значение. С това, разбира се, не подценяваме неговата роля. Аболиционизмът успява благодарение на плодотворното партньорство и взаимното допълване на двамата велики водачи на кампанията за прекратяване на презокеанската търговия [Hague, W. 2007, pp. 154–155].

Роден в богато търговско семейство в Хъл, Йоркшир, Уилбърфорс завършва Сейнт Джоунс Колидж, Кеймбридж. Още като студент той проявява своите лидерски качества, а неговото остроумие, щедрост и умение да води разговор му спечелват много приятели, между които е и бъдещият премиер Уилям Пит Млади (1759–1806). Уилбърфорс започва политическата си кариера едва на 21 години, когато става член на Парламента, където се изявява като блестящ оратор. През 1783 г. се среща с видния аболиционист Джеймс Рамзи, с когото за първи път разисква въпроса за робството. Рамзи е англикански свещеник, който се сблъсква непосредствено с ужасите на робството по време на службата си като лекар във флота и по-късно в захарните плантации на карибския остров Сейнт Кристофър (Сейнт Китс). След завръщането си във Великобритания през 80-те години на века Рамзи публикува трудове, в които разкрива страданията на африканците и се противопоставя на робството [Hague, W. 2007, pp. 137–138; Thomas, H. 2006, p. 490]. Той оказва значително влияние върху зараждащото се аболиционистко движение. През 1785 г. Уилбърфорс преминава към евангелизма, което оказва дълбоко влияние върху целия му жизнен път отгук нататък. Той се посвещава на морални, образователни и религиозни преобразувания в обществото, докато радикалните промени и революцията го отблъскват.

Интересът на Уилбърфорс към въпроса за робството е разпаден отново през 1786 г. под влияние на писмо от сър Чарлз Мидълтън (1726–1813), в което той подтиква младия политик да постави на обсъждане в Парламента въпроса за премахване на търговията с роби [Hague, W. 2007, pp. 113, 139–140]. Освен това през 1787 г. Уилбърфорс се среща за първи път с Кларксън,

който го запознава със своето есе върху робството. С това се слага началото на близо половинвековното сътрудничество между двамата видни аболиционисти [Hague, W. 2007, pp. 140–141]. Уилбърфорс се свързва със създадения през същата година Комитет за премахване на търговията с роби, макар че става негов официален член едва през 1791 г. В началото той проявява колебание да поеме ролята на защитник на аболиционистката кауза в Камарата на общините, но решителният обрат настъпва през май 1787 г., когато неговият приятел Уилям Пит Млади, вече министър-председател, го подтиква да се заеме с тази задача⁴. Началото на парламентарния дебат по този въпрос започва точно две години по-късно, на 12 май 1789 г., когато Уилям Уилбърфорс изнася своята първа реч против търговията с роби в Камарата на общините, продължила три часа и половина, по време на която представя солидни аргументи в подкрепа на аболиционизма⁵.

През април 1791 г. Уилбърфорс прави опит да прокара първия законопроект за премахване на търговията с роби в Камарата на общините, който е представен от него с 4-часова реч. Усилията му обаче не постигат резултат и предложението е отхвърлено със 163 срещу 88 гласа [Hague, W. 2007, pp. 196–198]. Година по-късно, през април 1792 г., следва нов опит, при който Уилбърфорс е подкрепен от едни от най-големите оратори в Парламента, като премиера Пит и Чарлз Джеймс Фокс (1749–1806). По предложение на вътрешния министър Хенри Дъндас, виконт Мелвил (1742–1811), се постига компромис между привържениците и противниците на търговията с роби, който предвижда нейното „постепенно премахване“, с което решаването на въпроса се отлага за неопределено време. На практика компромисът е в полза на плантаторското лоби, за което „постепенното премахване“ на търговията е равносилно на нейното запазване. Този път проектозаконът минава през Камарата на общините с 230 срещу 85 гласа, но е отхвърлен от Камарата на лордовете [Hague, W. 2007, pp. 234–236].

По това време международната обстановка работи в полза на силното лоби на плантаторите от Западните Индии и е неблагоприятна за аболиционистката кауза. Революционните събития във Франция и вълненията на чернокожите роби във френските владения на Карибите и преди всичко в Хаити са причина в политическия живот на Великобритания връх да вземат консервативните настроения [Walvin, J. 2007, pp. 158–159]. Някои стигат дори дотам, че подозират Уилбърфорс, известен като противник на революцията, в агитация в полза на якобинците. Ето защо не буди изненада неговият неуспех за пореден път да прокара законопроект за премахване на търговията с роби през февруари 1793 г. [Hague, W. 2007, p. 241]. През същия месец избухва война с Франция, с което фокусът на политическия живот се измества от аболиционизма към националната сигурност, а това обрича на неуспех по-нататъшните инициативи на Уилбърфорс на парламентарната арена.

Очевидната неморалност на търговията с роби и активната пропаганда на аболиционистите превръщат тяхната кампания в първото голямо движение за граждански права във Великобритания. Навсякъде в страната се разпространява огромна по обем литература против търговията с роби под формата на памфлети, брошури и лекции. След 1787 г. започва изпращане на аболиционистки петиции до краля и Парламента от всички големи градове в Англия. През 1791–1792 г., когато агитацията достига своя връх, повече от 500 петиции, подписани от над 400 000 души, са изпратени до Камарата на общините [Brown, C. L. 2011, p. 285]. Комитетът за премахване на търговията с роби се стреми и към поддържане на международни контакти чрез кореспонденция с видни противници на робството във Франция, Испания, Португалия,

⁴ Решението на Уилбърфорс да се заеме с въпроса за премахване на търговията с роби в Парламента е взето на среща с Уилям Пит Млади под голямо дъбово дърво в имението на Пит в Кент в присъствието и на бъдещия премиер Гренвил (по време на неговия мандат през 1807 г. е приет Актът за забрана на търговията с роби). Там Пит дава на все още колебаещия се Уилбърфорс следния съвет: „Уилбърфорс, защо не обърнете внимание на движението по въпроса за търговията с роби? Вие вече положихте големи усилия да съберете доказателства, така че изцяло на вас принадлежи честта да го направите. Не губете време или това място може да бъде заето от друг“. Вж. Hague, W. 2007, pp. 143–144; Pollock, J. 1977, p. 58; Thomas, H. 2006, p. 493.

⁵ Обстоен анализ на речта на Уилбърфорс вж. у Hague, W. 2007, pp. 178–183.

Дания, Холандия, САЩ, а също и чрез превеждане на аболиционистки книги и памфлети от английски на други езици. Аболиционистите призовават моряци, плавали с корабите за роби, да говорят в Парламента за изобличаване на атлантическата търговия. Мъже и жени от всички социални групи подкрепят благородната кауза, като участват в организирани в нейна защита митинги. Когато през 1787 г. Кларксън отива да говори публично в една църква в Манчестър той отбелязва: *Когато влязох в църквата, тя беше толкова препълнена с хора, че едва можах да стигна до мястото си* [Clarkson 1808, p. 418; Walvin, J. 2007, p. 155]. През 1792 г. дори е обявен бойкот на произведената чрез робски труд и внасяна от Западните Индии захар, в който се включват най-малко 300 000 души [Sadler, N. 2009, pp. 39–40; Consumer Action..., pass.].

За аболиционистката пропаганда голяма роля изиграват някои знакови изображения. Сред тях най-популярният символ на движението, разпространяван навсякъде от привържениците му, е изработеният през 1787 г. от Джозая Уеджуд (1730–1795) керамичен медальон на окован във вериги коленичил роб с надпис *Не съм ли аз човек и брат?* Другият символ на търговията с роби, придобил изключителна известност по време на аболиционистката кампания, е дървената гравюра или схемата на претъпкания с роби кораб „Брукс“ [Brown, C. L. 2011, p. 285]. Особено въздействащи са изображенията, посветени на робството, сътворени от големия английски поет и художник Уилям Блейк (1757–1827). Той илюстрира публикуваните през 1796 г. мемоари на Джон Гейбриел Стедман, в които авторът разказва за зверствата по време на военните действия срещу мароните⁶ в Суринам.

Особено активна роля в кампанията както на местно, така и на национално ниво играят жените. Това е естествено, тъй като подобно на чернокожите роби те също са лишени от граждански права в едно патриархално общество. Жените подкрепят с изключителна настойчивост изпращането на петиции, но се изявяват също така на литературния фронт. Някои писателки създават аболиционистка литература, сред които най-известното име е това на Хана Мор (1745–1833). През 1788 г. тя пише поемата „Робство“, в която представя трагичния образ на робиня, насилствено разделена от своите деца. Стихотворението служи за подсилване на аргументите на Уилбърфорс в Парламента [Walvin, J. 2007, p. 157; Women & Women's Groups..., pass.; H. More. The Abolition..., pass.].

Съпричастни към каузата на аболиционизма са също така група добре образовани африканци в Лондон, наречени „Синове на Африка“, сред които особено се отличават Олауда Екуиано (ок. 1745–1797) и Отоба Кугоано (1757–неизв.), които издават своите автобиографии. Олауда Екуиано (Густав Ваза) работи в тясно сътрудничество с членовете на Обществото за премахване на търговията с роби и често се изказва на аболиционистките митинги. През 1789 г. той публикува своята автобиография под заглавието „Интересният разказ за живота на Олауда Екуиано, или Густав Ваза, Африканец, написан от него самия“, която скоро след това се превръща в бестселър във Великобритания. Роденият в днешна Гана Отоба Кугоано (след покръстването си приема името Джон Стюарт) е един от най-активните членове на африканската общност в Лондон. Своите преживявания той описва в книга, издадена през 1787 г. под дългото заглавие „Мисли и чувства за злия и порочен трафик на роби и търговия с човешки същества, скромно предадени на обитателите на Великобритания от Отоба Кугоано, жител на Африка“. Разказът на Кугоано излиза извън рамката на описание на собствените преживявания и е първият директен призив от един африканец за незабавно премахване на робството, което се приравнява с грабеж. Нещо повече, авторът дори стига до крайност и иска наказание на робовладелците, които на свой ред можело да бъдат поробени от бившите си роби. Копия от книгата са изпратени на крал Джордж III, на Едмънд Бърк (1729–1797) и на други видни политици, но Кугоано не успява да промени благосклонното отношение на монарха към търговията с роби, каквото е и отношението на останалите членове на кралското семейство.

⁶ Мароните (на английски maroons) са африкански роби-бегълци и техните потомци, които създават свои независими общности в отдалечени и изолирани райони на Новия свят, преди всичко на Карибите и в Гвиана. Наименованието произлиза от испанската дума *simarrón*, която означава ‘див бик или кон’.

Интересен епизод, свързан с аболиционизма във Великобритания, е планът за връщане на някои от африканците на Черния континент. Той е дело на благотворителния Комитет за подпомагане на бедните чернокожи (*The Committee for the Relief of the Black Poor*), основан в Лондон през 1786 г. и подкрепен от правителството. Редица видни аболиционисти като Гренвил Шарп виждат в проекта възможност за подобряване живота на бедните африканци в британската столица, като им се даде възможност да започнат нов живот в континента на техните предци. През април 1787 г. 451 бивши роби от Лондон се заселват в Сиера Леоне, където в т.нар. „Провинция на свободата“ основават селището Гренвил Таун, наречено така в чест на знаменития английски аболиционист [Land, I. *On Sierra Leone Foundings...*, pass.; Thomas, H. 2006, pp. 496–498; Hague, W. 2007, pp. 221–226]. Подобно на първите английски заселници в Северна Америка два века по-рано чернокожите колонисти в Сиера Леоне срещат огромни трудности – слаба реколта, болести, враждебно отношение на местните племена, които през 1789 г. изгарят селището.

През 1792 г. по инициатива на Компанията за Сиера Леоне е основана нова колония от 1200 афроамериканци, останали верни на британската корона по време на Американската революция, които първоначално намират убежище в Нова Скотия в Канада. Те са прекарани до африканския бряг от Джон Кларксън (1764–1828), брат на Томас Кларксън и лейтенант от Кралския флот, и създават град Фрийтаун, днешната столица на Сиера Леоне. Джон Кларксън става първият губернатор на колонията. Демографските загуби, предизвикани от трудните условия в Африка, са компенсирани от нови преселници. Така например през 1800 г. там са закарани 550 ямайски марони, а по-късно Сиера Леоне се използва като място за заселване на роби, освободени от Кралския флот от корабите, осъществяващи нелегален трафик през Атлантика след официалното му прекратяване.

Аболиционистката кампания във Великобритания спечелва масова подкрепа, но тя среща и сериозна опозиция в лицето на т.нар. западноиндийско лоби [*The Pro-Slavery Lobby...*, pass.], което включва хора с пари и власт, а това прави задачата на аболиционистите доста трудна. Плантагорите, търговците и bankerите, свързани с производството на захар на Карибите и презокеанската търговия, формират дружества със силни позиции в градовете, които се облагодетелстват най-много от този бизнес – Ливърпул, Бристъл, Лондон, Глазгоу. Те имат силно влияние в двора, правителството и Парламента.

Западноиндийското лоби използва същите методи като аболиционистите при отстояването на своите интереси: петиции, памфлети, свидетелства на моряци, парламентарни дебати. На защитниците на търговията им липсва широката обществена подкрепа на противниците им и затова те разчитат предимно на финансовите си възможности и власт, за да оказват политически натиск и да купуват гласове в Парламента. Все пак, поради засилените обществени настроения срещу тях, плантаторите са принудени да предприемат някои мерки за подобряване положението на своите роби с надеждата, че това ще съхрани статуквото възможно най-дълго.

Аргументите на западноиндийското лоби в полза на робството са от икономически, морален и религиозен характер⁷. Според плантаторите премахването на търговията с роби ще нанесе удар на британската икономика. Освен това оттеглянето на страната от тази печеливша дейност ще облагодетелства нейните търговски съперници, французите и холандците, които ще заемат нейната позиция. Един от най-често повтаряните доводи в подкрепа на поробването на африканците е твърдението, че превозването им до Новия свят е спасение и благословия за тях. Привържениците на робството изтъкват, че чернокожите, закупени от британците и прекарани в Америка, са превърнати в роби още в родния им континент в резултат на водените помежду им войни и ако останат в Африка, ги очаква смърт. Освен това роботърговците смятат, че африканските общества са нецивилизовани и диви, следователно робите отвъд океана се радват на много по-добър живот от техните събратя, които остават в родината. Възгледът на защитниците на робството, че африканците не са подходящи за друго освен за робски труд,

⁷ За аргументите на защитниците на робството вж. *The Pro-Slavery Lobby. Arguments and Justifications...*, pass.

представлява открит израз на техните расови предразсъдъци. В Парламента някои капитани на корабите за роби и плантатори свидетелстват, че към поробените африканци се отнасят добре както по време на прекосяването на океана, така и в плантациите, с изключение на случаите, когато те се вдигат на бунт. При обосноваване на тезата, че робството е напълно приемливо и от религиозна гледна точка, представителите на западноиндийското лоби се уповават и на Библията.

Всички тези аргументи са логично и последователно оборени от аболиционистите в хода на тяхната кампания⁸. Както вече споменахме, въз основа на събрания от него доказателствен материал Томас Кларксън изтъква алтернативните възможности за търговия с Черния континент. Трансатлантическата търговия с роби е неморална сама по себе си независимо от това, че в нея участват не само британците, а и останалите Атлантически сили. Робството се прилага широко в Африка, но неговият характер е твърде различен в сравнение с институцията, наложена в плантациите в Новия свят с нейния дехуманизиращ ефект върху поробените. Твърдението, че търговията с роби е в полза на нейните жертви, е повече от цинично и аболиционистите подчертават нейните опустошителни последици за Черния континент. В своята реч пред Парламента от 12 май 1789 г. Уилбърфорс обобщава това по следния начин:

По своята същност тази търговия неизбежно е предвидена да всява раздор между африканските владетели, да сее семената на всяко зло, да създава вражда, да разрушава човечността; и чрез изобилни доказателства практиката показва, че тя носи на Африка нещастие, опустошение и разруха навсякъде, докдето се разпростре гибелното ѝ влияние [Wilberforce, The Abolition..., pass.].

Расовите предразсъдъци по отношение на чернокожите са отхвърлени категорично от редица видни аболиционисти, а тяхната равностойност с европейците се доказва от живота и постиженията на африканци като Олауда Екуиано и Отоба Кугоано. Техните автобиографии, които описват страданията на робите от първо лице, разказите на преките свидетели на ужасите, свързани с трансатлантическата търговия и непрекъснатата съпротива на чернокожите, напълно опровергават твърденията за доброто отношение към тях. Най-сетне, робството противоречи и на християнските ценности и морал и Великобритания като християнска страна трябва да се откаже от порочната практика да превозва поробени хора през Атлантика. Така в навечерието на XIX столетие търговията с роби изглежда обречена. Въпросът е не дали ще бъде премахната, а кога.

Преди да бъде нанесен решителният удар на трансатлантическата търговия в самия ѝ център, тя вече е премахната в Дания, която става първата държава в света, официално отказала се от тази практика. В самата Великобритания аболиционизмът преживява временна криза, която се дължи на влиянието на революционните събития в съседна Франция, с която през 1793 г. започва война. Радикалите на Албиона се активизират, а през 1797 г. въстават моряците в Портсмът. Това довежда до ограничаване на гражданските права и дори до преследване на политическите опоненти от страна на правителството на торите начело с Уилям Пит Млади, което прокарва закони за спиране действието на Хабеас корпус акт⁹ през 1794 и 1799 г. Страхът от подривното влияние на революцията и особено на якобинците води до отлив от обществената подкрепа за аболиционистите. В периода от 1797 до 1804 г. Комитетът за премахване на търговията с роби дори прекратява сбирките си [Benjamin, T. 2009, p. 631]. Неуморният Томас Кларксън, чието здраве се влошава в резултат на изтощение след продължителните обиколки из страната, се оттегля в провинцията [Hague, W. 2007, p. 243]. Единствено Уилбърфорс

⁸ Пак там.

⁹ Хабеас корпус акт (на английски *Habeas Corpus Act*) е закон, приет от Английския парламент през 1679 г., който защитава личността от произволни арести. Според него всяко административно лице, арестувало някого, е длъжно да му представи обвинение и да го изправи пред съда или да го освободи. В противен случай служителят подлежи на наказание.

продължава безуспешно опитите си за прокарване на закона за премахване на търговията в Парламента.

Тези неудачи обаче само забавят, но не могат да спрат хода на историята. В края на XVIII и началото на XIX в. икономическите и политическите тенденции са в полза на аболиционизма. Независимо от това, че плантаторите запазват своята икономическа мощ, те се изправят пред редица трудности. Екстензивните методи на производство водят до изтощаване на почвите в Британските Западни Индии. Освен това Източноиндийската компания започва производство на захар в азиатските си владения и вече конкурира Карибите. Американската революция и създаването на САЩ, с които Великобритания установява интензивни търговски отношения, нанасят сериозен удар върху установената колониална система, основана на меркантилизма и триъгълната търговия [Duignan, P., Gann, L. H. 1987, p. 23]. Политическите промени във Франция и в самата Великобритания също оказват положително влияние върху успеха на аболиционизма. След като Наполеон възстановява робството през 1802 г., борбата за премахване на трансатлантическата търговия вече не се възприема като липса на патриотизъм и предателство към британските национални интереси. Един от най-сериозните аргументи на аболиционистите е, че за страната е по-изгодно вносът на диви и размирни африканци в колонии да спре, за да не последва Ямайка съдбата на Хаити [Benjamin, T. 2009, pp. 631–632]. Нарасналото недоволство в Ирландия довежда до премахването на нейния парламент и обединяването на Великобритания и Ирландия с Акта за съюз от 1800 г. Ирландските депутати, които влизат в Британския парламент, не са обвързани с трансатлантическата търговия и застават зад каузата за нейното премахване [Duignan, P., Gann, L. H. 1987, p. 23].

През февруари 1806 г. е формирано коалиционно правителство, начело с лорд Гренвил (1759–1834), в което ключова роля играе радикалният политик Чарлс Джеймс Фокс, известен като защитник на свободата на чернокожите. Останало в историята под името „министерството на всички таланти“, това правителство просъществува едва около година и постига само един забележителен успех – премахването на търговията с роби във Великобритания. Актът за забрана на търговията с роби (*The Act for the Abolition of the Slave Trade/ The Slave Trade Act*) е приет с огромното мнозинство от 283 срещу 16 гласа в Камарата на общините на 23 февруари 1807 г. и след като преминава през всички парламентарни процедури, на 25 март е подписан от краля и влиза в сила от 1 май същата година. Така на британската трансатлантическа търговия е сложен край [Hague, W. 2007, pp. 354–356; Thomas, H. 2006, pp. 552–556; Walvin, J. 2007, pp. 162–163]. По същото време търговията с роби е прекратена и в Съединените щати.

След като слагат край на собствения си трафик на африканци, британците предприемат действия за преустановяване на трансатлантическата търговия и от останалите морски сили, било то техни съюзници или съперници. Великобритания се възползва от своите огромни военноморски, финансови и дипломатически възможности, за да наложи на останалите участници в търговията с роби договори, с които ги принуждава да се откажат от тази дейност [Duignan, P., Gann, L. H. 1987, p. 23]. Излязла като победител от Наполеоновите войни през 1815 г., през следващото столетие страната се превръща в най-могъщата световна сила и безспорна „господарка на моретата“.

Официалното отменяне на трансатлантическата търговия в страните, които дотогава я практикуват законно, обаче не означава нейния действителен край – тя продължава нелегално до 60-те години на XIX в. Интересна е пълната метаморфоза, която претърпява Великобритания – от лидер в търговията с роби в края на XVIII в. тя става най-големия противник на тази практика. Страната си извоюва правото да преследва и пленява роботърговските кораби в Атлантическия океан, което тя прави с изключителна ревност.

След като постигат своята първоначална цел за премахване на търговията с хора през Атлантика, аболиционистите поставят на преден план въпроса за унищожаването на робството изобщо. Техните надежди, че с премахването на презокеанския трафик плантаторите по необходимост ще подобрят отношението към робите, не се оправдават. Всъщност получава се точно обратният ефект – поради намаляването броя на робите експлоатацията им се увеличава [Walvin, J. 2007, pp. 202–203]. В началото на 20-те години на XIX в. аболиционизмът се акти-

визира и отново привлича огромна обществена подкрепа. През 1823 г. е създадено Обществото за смекчаване и постепенно премахване на робството (по-късно Антиробско общество). Както можело да се очаква, Кларксън и Уилбърфорс са сред най-видните му членове [Walvin, J. 2007, p. 209; Sadler, N. 2009, p. 41]. През 1824 г. възрастният и изморен Уилбърфорс отстъпва мястото си в Парламента на Томас Фауел Бъкстън (1786–1845), който продължава борбата за освобождаване на робите.

В крайна сметка на 28 август 1833 г. робството е отменено от Парламента на територията на цялата Британска империя със Закона за премахване на робството (*The Slave Abolition Act*), който влиза в сила от 1 август 1834 г. В действителност законът не дава незабавна свобода на чернокожите, а предвижда преходен период, през който те да продължат да работят безплатно за господарите си, макар и формално свободни. Този срок приключва през 1838 г., когато окончателно се слага край на робството на територията на Британската империя. Робовладелците получават 20 млн. паунда като компенсация за загубата на своята собственост (или по 12 паунда за роб) – факт, който красноречиво подчертава лицемерието на политическата класа, загрижена повече за благополучието на потисниците, отколкото за бъдещето на потиснатите, оставени на произвола на съдбата [Walvin, J. 2007, pp. 211–213; Sadler, N. 2009, pp. 42–43].

* * *

Революционната епоха няма еднозначни последици за робството в атлантическия свят. Парадоксът е, че след отминаването на революционната вълна то едновременно отслабва, но и укрепва в огромното пространство, където в предишните столетия се осъществява трансатлантическата търговия [Dubois, L. 2011, p. 267]. Истина е, че аболиционизмът се увенчава с успех и първо във Великобритания през 1807 г., а след това и в повечето страни, участвали в тази позорна дейност, търговията с роби, поне на книга, е премахната. В същото време обаче незаконният трафик на хора през Атлантика продължава до 60-те години на XIX в. В много райони на Новия свят, като например Северните американски щати, Хаити и бившите испански колонии, робството напълно изчезва или запада, докато на други места, като южната част на САЩ, Бразилия и Куба, то преживява нов период на разцвет, продължил до втората половина на XIX в. Във връзка с това Айра Бърлин отбелязва, че *в края на революционната епоха има много повече поробени хора, отколкото в началото*, макар че *шокът от революцията напълно променя робството*, като слага своя отпечатък върху отношенията между господари и роби [Berlin, I. 2003, pp. 99–100]. Безспорно робството носи огромни богатства на едни и изключителна бедност и мизерия на други и спомага за неравномерното разпределение на материалните блага в световен мащаб – тенденция, която, за съжаление в днешно време, не само не е преодоляна, а продължава да се задълбочава.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Източници / Sources

Clarkson, T. 1808 – Thomas Clarkson. *The History of the Rise, Progress and Accomplishment of the Abolition of the African Slave Trade*. Vol. I. London, 1808.

Sharp, G. 1769 – Granville Sharp. *Representation of the Injustice and Dangerous Tendency of Admitting the Least Claims of Private Property in the Persons of Men in England*. London, 1769.

Публикации / Publications

Benjamin, T. 2009 – Thomas Benjamin. *The Atlantic World: Europeans, Africans, Indians and Their Shared History, 1400–1900*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Berlin, I. 2003 – Ira Berlin. *Generations of Captivity: A History of African American Slaves*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003.

Brown, C. L. 2011 – Christopher Leslie Brown. *Abolition of the Atlantic Slave Trade*. – In: *The Routledge History of Slavery*. Ed. by G. Heuman and T. Burnard. London, 2011, 281–297.

Dubois, L. 2011 – Laurent Dubois. *Slavery in the age of revolution*. – In: *The Routledge History of Slavery*. Ed. by G. Heuman and T. Burnard. London, 2011, 267–280.

Duignan, P., Gann, L. H. 1987 – Peter Duignan, L. H. Gann. *The United States and Africa. A History.* Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Hague, W. 2007 – William Hague. *William Wilberforce: The Life of the Great Anti-Slave Trade Campaigner.* London: Harper Collins, 2007.

Pollock, J. 1977 – John Pollock. *Wilberforce.* London: Constable & Co, 1977.

Sadler, N. 2009 – Nigel Sadler. *The Slave Trade,* Oxford: Shire Publications, 2009.

Thomas, H. 2006 – Hugh Thomas. *The Slave Trade: The Story of the Atlantic Slave Trade 1440–1870.* London: Simon&Schuster, 2006.

Walvin, J. 2007 – James Walvin. *A Short History of Slavery.* London: Penguin Adult, 2007.

Интернет базирани източници / Interactive resources

Consumer Action... – Consumer Action (boycotts of sugar and rum) – The Abolition of Slavery Project – <http://abolition.e2bn.org/campaign_17.html> (available 18 June 2019)

H. More. The Abolition... – Hannah More – The Abolition of Slavery Project – <http://abolition.e2bn.org/people_60.html> (available 18 June 2019).

Land, I. On Sierra Leone Foundings... – Isaac Land. “On the Foundings of Sierra Leone, 1787–1808.” BRANCH: Britain, Representation and Nineteenth-Century History. Ed. Dino Franco Felluga. Extension of Romanticism and Victorianism on the Net. <http://www.branchcollective.org/?ps_articles=isaac-land-on-the-foundings-of-sierra-leone-1787-1808> (available 18 June 2019).

The Pro-Slavery Lobby... – The Pro-Slavery Lobby – The Abolition of Slavery Project <http://abolition.e2bn.org/slavery_110.html> (available 18 June 2019).

The Pro-Slavery Lobby. Arguments and Justifications... – Arguments and Justifications of the Pro-Slavery Lobby – The Abolition of Slavery Project <http://abolition.e2bn.org/slavery_112.html> (available 18 June 2019).

Thomas Clarkson. A Tireless Campaigner... – Thomas Clarkson. *A Tireless Campaigner.* – The Abolition of Slavery Project – <http://abolition.e2bn.org/box_57.html> (available 18 June 2019).

Thomas Clarkson. Collecting Evidence... – Thomas Clarkson. *Collecting Evidence.* – The Abolition of Slavery Project <http://abolition.e2bn.org/box_58.html> (available 18 June 2019).

Wilberforce, The Abolition... – William Wilberforce – The Abolition of Slavery Project <http://abolition.e2bn.org/people_24.html> (available 18 June 2019).

Women & Women’s Groups... – Women & Women’s Groups – The Abolition of Slavery Project <http://abolition.e2bn.org/people_38.html> (available 18 June 2019).